

บทที่ 1

บทนำ

ความเป็นมา และความสำคัญของปัญหา

การเดินทางท่องเที่ยวเป็นกิจกรรมธรรมชาติของมนุษย์ที่มีมาแต่โบราณกาล และได้พัฒนาการมาเป็นลำดับ ยิ่งมีความเจริญก้าวหน้าด้านเทคโนโลยีสมัยใหม่ โดยเฉพาะการคมนาคมขนส่งก็ยิ่งทำให้การเดินทางท่องเที่ยวขยายวงกว้างออกไป โดยมีวัตถุประสงค์ต่าง ๆ หลากหลายไม่ว่าเพื่อธุรกิจ เพื่อนันทนาการ และเพื่อศึกษาหาความรู้ในสิ่งที่ไม่เคยรู้เคยเห็น การเดินทางท่องเที่ยวซึ่งเป็นกิจกรรมอันเป็นส่วนบุคคลเหล่านี้ได้เติบโตรวมกันเป็นกลุ่มก้อนขึ้น จนกระทั่งต้องอาศัยเทคนิควิชาการเฉพาะ การวางแผน การจัดองค์การ และการตลาด รวมเข้าแล้วเรียกว่า “อุตสาหกรรมการท่องเที่ยว” ซึ่งจะมีบทบาทสำคัญอย่างมากต่อระบบเศรษฐกิจ สังคม และการเมืองของนานาประเทศในปัจจุบัน

อุตสาหกรรมการท่องเที่ยวมีความสำคัญต่อความเจริญก้าวหน้า และสร้างเสถียรภาพทางเศรษฐกิจและสังคมของประเทศไทยเป็นอย่างมาก และอุตสาหกรรมการท่องเที่ยวจะเจริญเติบโตไปมากขึ้นในอนาคต เนื่องจากรัฐบาลมีนโยบายส่งเสริมอย่างต่อเนื่อง การท่องเที่ยวจึงกลายเป็นแหล่งที่มาของเงินตราต่างประเทศที่สำคัญที่สุด และนอกจากผลประโยชน์จะตกอยู่ภายในประเทศแล้ว ยังช่วยสร้างงานสร้างอาชีพ ก่อให้เกิดการกระจายงาน กระจายรายได้ไปสู่ท้องถิ่นต่าง ๆ นับเป็นการหมุนเวียนทางเศรษฐกิจอันเป็นรากฐานสำคัญของการพัฒนาประเทศชาติ

การท่องเที่ยวสามารถนำรายได้เป็นเงินตราต่างประเทศเข้าสู่ประเทศต่าง ๆ เพื่อนำไปพัฒนาประเทศของตนให้เจริญก้าวหน้า ทำให้ประเทศต่าง ๆ ทั้งที่พัฒนาแล้วและกำลังพัฒนาต่างพยายามพัฒนาการท่องเที่ยวของตนให้เจริญก้าวหน้าด้วยการสร้างความพึงพอใจให้แก่นักท่องเที่ยว และให้นักท่องเที่ยวเดินทางเข้ามาท่องเที่ยวยังประเทศของตนมากที่สุด แต่เนื่องจากการท่องเที่ยวที่ผ่านมาเป็นการท่องเที่ยวแบบประเพณีนิยม (Conventional Tourism) ซึ่งเป็นการท่องเที่ยวที่มุ่งเน้นความพึงพอใจของนักท่องเที่ยวกลุ่มใหญ่เป็นหลัก ด้วยการส่งเสริมการท่องเที่ยวเพื่อเพิ่มรายได้ทางเศรษฐกิจเป็นสำคัญ แต่ไม่คำนึงถึงผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมและความเป็นอยู่ของคนในชุมชนท้องถิ่น ทำให้ทรัพยากรท่องเที่ยวและสิ่งแวดล้อมถูกทำลายเกิดความเสื่อมโทรมไม่สามารถปรับคืนสู่สภาพเดิมด้วยตัวมันเองได้ (บุญเลิศ จิตตั้งวัฒนา, 2548, น. 3)

ดังนั้น การหาแนวทางในการพัฒนาเพื่อให้เกิดความยั่งยืนเพื่อลดการส่งผลกระทบต่อด้านลบของการท่องเที่ยวจึงถูกหยิบยกและได้รับความสนใจอย่างมาก มีส่วนผลักดันให้รัฐบาลไทยหันมาพิจารณาทางเลือกใหม่ของการท่องเที่ยวที่สามารถพัฒนาการท่องเที่ยวควบคู่ไปกับการอนุรักษ์สภาพแวดล้อมในแหล่งท่องเที่ยว โดยเฉพาะอย่างยิ่งจากการประชุมสุดยอดด้านสิ่งแวดล้อมโลก (Earth Summit) ที่จัดขึ้น ณ กรุงริโอเดอจาเนโร ประเทศบราซิล เมื่อวันที่ 14 มิถุนายน พ.ศ. 2535 ในที่ประชุมได้มุ่งเน้นความสนใจของทั่วโลกสู่ประเด็นเรื่องการอนุรักษ์สภาพแวดล้อม จากการประชุมนี้ได้ก่อให้เกิดกระแสที่สำคัญต่อการพัฒนาการท่องเที่ยว 3 ประการ ได้แก่ กระแสความต้องการของชาวโลกให้เกิดจิตสำนึกการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมในแหล่งท่องเที่ยว ประการที่สอง คือ กระแสความต้องการของนักท่องเที่ยวให้เกิดการเรียนรู้ในแหล่งท่องเที่ยว และประการสุดท้าย คือ กระแสความต้องการของชุมชนท้องถิ่นให้เกิดการมีส่วนร่วมในการพัฒนาการท่องเที่ยว

จากกระแสการพัฒนาการท่องเที่ยวมีผลต่อการปรับตัวของระบบท่องเที่ยว และระบบการจัดการท่องเที่ยวในการหาการท่องเที่ยวทางเลือกใหม่ (Alternative Tourism) เพื่อตอบสนองต่อความต้องการและทดแทนการท่องเที่ยวตามประเพณีนิยม (Conventional Tourism) แบบเดิม ๆ ที่เคยปฏิบัติกันมา (สินธุ์ สโรบล, 2546, น. 11) และมูลนิธิอาสาสมัครเพื่อสังคม (มอส.) ได้มีการคิดค้นรูปแบบการจัดการท่องเที่ยวโดยการมีส่วนร่วมของประชาชนขึ้น อันเป็นกิจกรรมภายใต้โครงการการท่องเที่ยวเพื่อชีวิตและธรรมชาติ เพื่อให้เป็นอีกทางเลือกหนึ่งที่สามารถตอบสนองและพัฒนาสู่กระบวนการพัฒนาสังคมอย่างยั่งยืนได้

การส่งเสริมการท่องเที่ยวที่ใช้ชุมชนเป็นฐานในการจัดบริหารจัดการ (Community-based Tourism หรืออาจเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า “Host Management”) ในช่วง 2 ทศวรรษที่ผ่านมาได้ขยายตัวอย่างรวดเร็ว และในอนาคตมีแนวโน้มที่จะเติบโตขึ้นเป็นเครือข่ายมากขึ้น ทั้งนี้รูปแบบของการจัดการโดยชุมชนถูกคาดหวังว่าเป็นวิธีการจัดการท่องเที่ยวแบบหนึ่งที่มีศักยภาพโดยเน้นกระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการ และสนับสนุนการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติรวมทั้งทรัพยากรการท่องเที่ยวในตัวเอง ในขณะเดียวกันก็เกิดประโยชน์แก่เศรษฐกิจชุมชนของคนในท้องถิ่นอีกด้านหนึ่งด้วย นอกจากนี้หากมองในด้านของการตลาดด้วยแล้ว ปรากฏว่าตลาดของการท่องเที่ยวโดยชุมชนยังเป็นกลุ่มเฉพาะ (สินธุ์ สโรบล, 2546, น. 1)

การท่องเที่ยวโดยชุมชนเป็นการจัดการท่องเที่ยวโดยชุมชนเป็นคนกำหนดทิศทางการท่องเที่ยว หมายถึง จัดการโดยชุมชน ตอบสนองความต้องการของชุมชนโดยคำนึงถึงความยั่งยืนในเรื่องสิ่งแวดล้อมและวัฒนธรรม ไม่ใช่เป็นเพียงองค์ประกอบหนึ่งของการท่องเที่ยว

เท่านั้น ดังนั้น การท่องเที่ยวโดยชุมชนก็คือการท่องเที่ยวในหมู่บ้านที่มีการจัดการท่องเที่ยวอยู่แล้ว และหมู่บ้านที่จัดการท่องเที่ยวนั้นต้องมีการเตรียมการและวางแผนเพื่อสร้างกระบวนการเรียนรู้แก่นักท่องเที่ยวเพื่อความยั่งยืนทางธรรมชาติและวัฒนธรรม โดยที่ชุมชนเป็นผู้ได้ประโยชน์อย่างแท้จริงทางด้านเศรษฐกิจ การจัดการท่องเที่ยวโดยชุมชนนั้นจะเน้นให้ความสำคัญกับการมีชุมชนเป็นศูนย์กลาง (ลินด์์ สโรบล, 2546, น. 60)

หมู่บ้านจำรุง ตำบลเนินฆ้อ อำเภอแกลง จังหวัดระยอง มีการจัดทำแผนแม่บทชุมชนของหมู่บ้าน ทำให้เกิดการเคลื่อนไหวของกิจกรรมในชุมชนหลากหลาย โดยภายในหมู่บ้านจำรุงมี กลุ่มกิจกรรมถึง 24 กลุ่ม ให้เข้าไปศึกษาเรียนรู้ ได้แก่ ศูนย์การเรียนรู้ของชุมชนและผู้สูงอายุ ร้านค้าชุมชน กองทุนพัฒนาหมู่บ้าน กลุ่มแม่บ้านเกษตร ชมรมอินทโชติการุณย์ ชมรมเปตองอินทโชติอำเภอแกลง กลุ่มผู้ใช้น้ำ กลุ่มธนาคารขยะและสิ่งแวดล้อม กลุ่มที่พักชุมชนโฮมสเตย์ ชมรมผู้สูงอายุ กลุ่มพัฒนาอาชีพ กลุ่มเกษตรพื้นบ้าน กลุ่มเยาวชน กลุ่มกองทุนเงินล้าน (กทบ.) กลุ่มวิทย์ชุมชน กลุ่มอาสาสมัครสาธารณสุขประจำหมู่บ้าน กลุ่มรักษ์วัฒนธรรมท้องถิ่น กลุ่มสตรีอาสาพัฒนาหมู่บ้าน กลุ่มสวัสดิการบ้านจำรุง กลุ่มชานา กลุ่มธนาคารชุมชนบ้านจำรุง กลุ่มแปรรูปผลผลิต กลุ่มรวมซื้อรวมขายยางพารา และเครือข่ายองค์กรชุมชนบ้านจำรุง ซึ่งแต่ละกลุ่มทำงานโดยมีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้กันอย่างต่อเนื่องและเชื่อมโยงกันผ่านเวทีสภาองค์กรชุมชน ซึ่งเป็นเวทีประชุมประจำเดือน ทุกกลุ่มกิจกรรมจะเข้ามารายงานสถานการณ์ความคืบหน้าของกลุ่มถึงการดำเนินงานในช่วงเดือนที่ผ่านมา เพื่อเป็นการติดตามการทำงาน ซึ่งเป็นการส่งเสริมการมีส่วนร่วมของชุมชน

ส่งผลให้บ้านจำรุงได้รับการยอมรับว่า เป็นชุมชนที่มีความเข้มแข็งในแวดวงนักพัฒนา เป็นต้นแบบให้กับชุมชนอื่น ๆ และได้รับการคัดเลือกจากกระทรวงมหาดไทยให้เป็นต้นแบบ “หมู่บ้านเศรษฐกิจพอเพียง” ได้เข้ารับพระราชทานรางวัลหมู่บ้านเศรษฐกิจพอเพียงต้นแบบจากสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ในปี พ.ศ. 2549

ด้วยความสำเร็จของบ้านจำรุง ทำให้หลายชุมชนเดินทางมาเยี่ยมชมถึงหมู่บ้านเพื่อมาศึกษาหาความรู้ ศึกษาดูงาน ดูกิจกรรมต่าง ๆ รวมทั้งแนวทางปฏิบัติเพื่อนำไปใช้ในชุมชนของตนเองตลอดทั้งปีซึ่งบ้านจำรุงได้จัดตั้งศูนย์การเรียนรู้ของชุมชนที่สามารถรองรับผู้คนที่เข้ามาศึกษาเรียนรู้ ที่ถือว่าเป็นห้องเรียนเป็นศูนย์กลางแหล่งความรู้ของหมู่บ้าน เป็นศูนย์รวมของข้อมูลข่าวสารต่าง ๆ ศูนย์รวมข้อมูลกลุ่มอาชีพ กลุ่มองค์กรต่าง ๆ ในระดับหมู่บ้าน และในระดับตำบล และทำให้เกิดการเคลื่อนไหวของกิจกรรมในชุมชนอย่างหลากหลาย โดยในการให้ความรู้จะมีวิทยากรประจำหมู่บ้านมาคอยให้คำแนะนำตอบคำถามแก่ผู้ที่สนใจอยากรู้ ภายนอกศูนย์เรียนรู้มี

รถนำเที่ยวขนาดใหญ่ไว้บริการผู้มาเยี่ยมชมไปรอบหมู่บ้านซึ่งส่วนใหญ่เป็นส่วนผลไม้ เช่น เงาะทุเรียน และสวนยางพารา รวมทั้งมีการจัดที่พักแบบโฮมสเตย์ เพื่อรองรับการเข้ามาศึกษาดูงาน และแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกันของบ้านจำรุงอีกด้วย

บ้านจำรุงจึงเป็นอีกพื้นที่หนึ่งที่มีศักยภาพในด้านการท่องเที่ยวเพื่อการศึกษา (educational tourism) ที่จะเป็นการเดินทางสร้างการเรียนรู้ให้เกิดขึ้น ซึ่งมีความหมายว่าเป็นการเรียนรู้โดยมีการจัดการ (organized learning) เช่น มีการวางแผนล่วงหน้า มีขั้นตอนที่ชัดเจน มีครูผู้สอนที่ชำนาญการ และมีวิธีการฝึกหัดตามแบบแผน เป็นต้น นอกจากนี้เป็นการเรียนรู้ที่ได้จากประสบการณ์จริง มิใช่การเรียนรู้จากตำรา และในปัจจุบันชุมชนบ้านจำรุง กำลังพัฒนาในเรื่องของการเป็นศูนย์ข้อมูลชุมชนท้องถิ่น ร่วมกับมหาวิทยาลัยชีวิตจัดตั้งมหาวิทยาลัยบ้านนอกเพื่อการเรียนรู้ของสังคมที่ศูนย์การเรียนรู้บ้านจำรุง

ฉะนั้น ผู้ศึกษาจึงสนใจที่จะศึกษาถึงกระบวนการจัดการการท่องเที่ยวเพื่อการศึกษาโดยชุมชนของศูนย์การเรียนรู้บ้านจำรุง เนื่องจากการบริหารจัดการการท่องเที่ยวของศูนย์การเรียนรู้บ้านจำรุง มีการจัดการท่องเที่ยวโดยชุมชนในรูปแบบขององค์กรชุมชน ซึ่งเป็นแนวคิดที่เน้นการมีส่วนร่วมของประชาชนอันจะนำไปสู่ความสำเร็จในการพัฒนาด้านการท่องเที่ยวเพื่อการศึกษา และในด้านการพัฒนาความสามารถในการจัดการโดยชุมชนต่อไป

คำถามในการศึกษา

1. ศูนย์การเรียนรู้บ้านจำรุงมีกระบวนการจัดการการท่องเที่ยวเพื่อการศึกษาอย่างไร

วัตถุประสงค์ในการศึกษา

1. เพื่อศึกษากระบวนการจัดการการท่องเที่ยวเพื่อการศึกษาของศูนย์การเรียนรู้บ้านจำรุง ตำบลเนินฆ้อ อำเภอแกลง จังหวัดระยอง

ขอบเขตในการศึกษา

ในการศึกษาครั้งนี้ มีการกำหนดขอบเขตของพื้นที่ และขอบเขตเนื้อหา ดังนี้

ขอบเขตพื้นที่ในการศึกษา คือ พื้นที่บ้านจำรุง ตำบลเนินฆ้อ อำเภอแกลง จังหวัดระยอง โดยมีเหตุผลในการเลือกศึกษา เนื่องมาจากบ้านจำรุงเป็นหมู่บ้านที่มีความสำเร็จในการเป็นหมู่บ้านต้นแบบเศรษฐกิจพอเพียง ด้วยการจัดทำแผนแม่บทชุมชนของหมู่บ้าน ทำให้เกิดการเคลื่อนตัวของกลุ่มกิจกรรม 24 กลุ่ม ในชุมชน จึงทำให้มีผู้มาเยี่ยมชม ศึกษาหาความรู้ ศึกษาดูงาน ดูกิจกรรมต่าง ๆ อย่างต่อเนื่อง ทั้งนี้ได้จัดตั้งศูนย์การเรียนรู้ของชุมชนเพื่อรองรับผู้คนที่เข้ามาศึกษาเรียนรู้ และมีวิทยากรประจำหมู่บ้านมาคอยให้คำแนะนำตอบคำถามแก่ผู้ที่สนใจอยากรู้

ขอบเขตเนื้อหาในการศึกษา คือ

กระบวนการการจัดการท่องเที่ยวเพื่อการศึกษาโดยชุมชน กรณีศึกษาศูนย์การเรียนรู้บ้านจำรุง ตำบลเนินฆ้อ อำเภอแกลง จังหวัดระยอง โดยศึกษาใน 3 ประเด็น คือ

- การจัดการศูนย์การเรียนรู้ ศึกษาถึงโครงสร้าง/วัตถุประสงค์/ระเบียบกติกา, การจัดการเงิน, การจัดคนทำงาน และกิจกรรม
- การจัดกระบวนการเรียนรู้ ศึกษาถึงการถ่ายทอดประสบการณ์ และสื่อ/ช่องทางในการให้ความรู้
- การจัดการท่องเที่ยวชุมชน ศึกษาถึงการทำความเข้าใจกับชุมชน, การคัดเลือกผู้เข้าร่วมให้บริการ การเตรียมความพร้อมคนและสถานที่ การบริการทั่วไป ได้แก่ ที่พัก อาหาร แหล่งจำหน่ายสินค้า นันทนาการ และการอำนวยความสะดวกทั่วไป การควบคุมมาตรฐาน การจัดการกับสิ่งภายนอก

ประโยชน์ที่ได้รับจากการศึกษา

1. ทราบถึงกระบวนการจัดการการท่องเที่ยวเพื่อการศึกษาของศูนย์การเรียนรู้บ้านจำรุง ตำบลเนินฆ้อ อำเภอแกลง จังหวัดระยอง ซึ่งแสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์และบทบาทของชุมชนที่มีอิทธิพลต่อการจัดการการท่องเที่ยว เพื่อนำข้อมูลที่ได้ไปประยุกต์ใช้กับชุมชนอื่น ๆ ได้ในโอกาสต่อไป

นิยามศัพท์ในการศึกษา

การจัดการ หมายถึง กระบวนการในการดำเนินงานเกี่ยวกับการท่องเที่ยวเพื่อการศึกษาโดยชุมชนของศูนย์การเรียนรู้ชุมชน ตั้งแต่การวางแผน การจัดองค์กร การสั่งการ และการควบคุม โดยการใช้ทรัพยากรบุคคล และทรัพยากรอื่น ๆ เพื่อปฏิบัติงานให้บรรลุเป้าหมาย

การท่องเที่ยวเพื่อการศึกษา หมายถึง การเดินทางไปโดยมีจุดประสงค์เพื่อทำการศึกษา ทำกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาทุกประเภท ในที่นี้หมายถึงการศึกษาดูงานโดยจะเน้นการศึกษาหาความรู้เกี่ยวกับเรื่องราว ประสบการณ์ของชุมชนบ้านจำรุง

การท่องเที่ยวโดยชุมชน หมายถึง การจัดการท่องเที่ยวที่ใช้ทรัพยากรต่าง ๆ ที่มีอยู่ในชุมชนเป็นหลัก เพื่อตอบสนองความต้องการของชุมชน และชุมชนเข้ามำกำหนดทิศทางของการท่องเที่ยว โดยคำนึงถึงความยั่งยืนในเรื่องสิ่งแวดล้อมและวัฒนธรรม ทำให้นักท่องเที่ยวได้ศึกษาเรียนรู้สภาพแวดล้อมในชุมชนได้อย่างแท้จริง

ชุมชน หมายถึง หมู่บ้านจำรุง ตำบลเนินฆ้อ อำเภอแกลง จังหวัดระยอง

นักท่องเที่ยว/คณะศึกษาดูงาน หมายถึง กลุ่มคนที่ต้องการมาท่องเที่ยวเพื่อการศึกษาที่หมู่บ้านจำรุง

ศูนย์การเรียนรู้ หมายถึง ศูนย์การเรียนรู้ของชุมชนและผู้สูงอายุบ้านจำรุง ซึ่งเป็นแหล่งจัดการเรียนรู้ เพื่อส่งเสริมการเรียนรู้และการศึกษาดูงาน